

Martina Castells i Ballespi
Lleida, 1852 – Reus, 1884
Doctora en medicina

El 23 de juliol de 1852 naixia Martina Castells a la ciutat de Lleida en el si d'una família amb una llarga tradició mèdica. Besnéta i néta de metges, el seu pare també va exercir la medicina i els seus tres germans estudiaren la ciència de Gal·lè. Ella sentí així mateix la vocació pels estudis superiors de Medicina i va aconseguir el grau de doctora. Però arribar-hi no li va ser fàcil, tot i el suport d'una família liberal que sempre considerà la vàlua i el dret de la seva filla a accedir a la mateixa universitat que els seus germans.

La legislació i l'esperit liberal que sorgí arran de la Revolució de 1868 possibilità a les dones l'accés a l'ensenyament secundari i superior, els obrí les portes dels instituts i de la universitat. Cal dir, però, que aquest pas endavant no significà una plena igualtat i s'acompanyava de condicionaments i tràmits complexos. Així, les dones que volien accedir a la matrícula universitària havien de tenir el consentiment i autorització del mateix Ministeri de Foment, que analitzava cada cas, i el mateix tràmit havien de passar per rebre el dret a l'examen de llicenciatura i al de doctorat.

El debat sobre l'educació de la dona va ser una qüestió de primer ordre que abordaren des de diferent perspectiva les més variades ideologies. Però ja eren irreversibles les passes fetes a través de les mesures més progressistes que havien arribat de la mà de polítics demòcrates més radicals i d'institucions d'inspiració krausista, regeneracionista; i també de teories procedents del socialisme i l'anarquisme que, reunits a Saragossa en el Congrés de la Internacional Socialista el 1872, reivindicaven la llibertat i la intel·ligència de les dones per a tot tipus de formació. En l'ideari col·lectiu s'estava incorporant progressivament el dret i la capacitat de la dona per a la formació superior, malgrat que les reformes polítiques de la Restauració van voler fer marxa enrere.

Martina Castells, tot i que havia patit una malaltia ocular en l'adolescència, era una jove tenaç i de gran inquietud, i en aquesta conjuntura va matricular-se a l'Institut de Batxillerat de Lleida l'any 1874. Els seu expedient fou brillant i destaca en les assignatures de ciències, i en matèries com la gramàtica i el llatí obtingué la qualificació de notable. En aquests anys ja s'albirava la seva vocació per la medicina, i el mateix mes de juny de 1877 en què acabà el batxillerat inicià els tràmits administratius previs per aconseguir les autoritzacions pertinents per poder-se matricular a la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona. La seva proposta era, en aquell moment, insòlita. Solament l'havien precedida Elena Maseras i Ribera, que s'havia matriculat a la Facultat de Medicina de Barcelona el 1872, i Dolors Aleu i Riera, que s'hi matriculà el curs 1874. Aquestes tres dones catalanes, mogudes per una ferma independència i afany de superació, foren les pioneres, les primeres a ingressar a la universitat i obtenir el títol de llicenciatura i, en el cas de Dolors Aleu i Martina Castells, les primeres a tenir el grau de doctorat de tot l'Estat espanyol.

La seva fou una decisió presa a contracorrent, una transgressió del rol que un ideari força arrelat atribuïa a les dones dins la societat i que es circumscrivia a l'espai domèstic i familiar. En efecte, la incorporació d'aquestes tres dones al món dels estudis superiors de Medicina va estar acompanyada d'una intensa polèmica mediàtica i també en els fòrums polítics, intel·lectuals i científics de l'època. Els arguments contraris tenien diversos fronts i, a voltes, arribaven a ser insultants i amb grans dosis de menyspreu. Un de força estès era la consideració que el paper més important de la dona era la cura de la llar, els fills i el marit, i que la seva formació havia d'adreçar-se solament a aquest objectiu. Una altra argumentació estava basada en la «pèrdua del pudor» de la dona en el seu camí de formació en els estudis superiors de Medicina, atès que treballar amb un cos nu suposava un atemptat contra la decència femenina, raonament que posa de manifest la doble moral, ja que els treballs d'infermeria, també en contacte amb el cos humà, eren exercits en exclusiva per dones. S'arribà a posar en qüestió la dignitat i integritat moral de les dones que s'havien atrevit a accedir a la Facultat de Medicina. Altres

teories s'embranchaven en raonaments d'aparent tall científic arguint la presumpta i tòpica inferioritat intel·lectual de la dona per raons d'anatomia cerebral. Tot valia per dissuadir les dones d'endinsar-se en un món socioprofessional elitista i masculí.

Però també es feren sentir veus favorables, i aquí cal destacar el paper de tres metges i professors de la Universitat de Barcelona, Josep de Letamendi (1828-1897), Joan Giné i Partagàs (1835- 1903) i Narcís Carbó de Aloy (1826-1890). Ells defensaren públicament l'assistència de les estudiants a la facultat, les incorporaren a les seves investigacions i publicaren els seus treballs universitaris. Aquesta actitud positiva els posà en el punt de mira de múltiples atacs d'altres col·legues dels quals reberen dures crítiques amb l'afany de desacreditar-los i amb un llenguatge que ratllava l'insult i amarat d'un ranci masclisme conservador. Fou una lluita dialèctica que quedà reflectida, sobretot, a la premsa mèdica de Madrid. La postura dels professors de la Universitat de Barcelona tenia un discurs de caràcter igualitari i de respecte a la seva llibertat de decisió. Ells desmuntaren els arguments de caire moral i els de caire científic amb contundència basant-se en conviccions ètiques d'equitat i en els seus propis estudis al voltant de la fisiologia i l'anatomia humana, i afirmaren que la dona té les mateixes capacitats intel·lectuals que l'home i per això mereixia igualtat d'oportunitats a l'hora d'accedir als estudis universitaris.

Enmig d'aquest context controvertit, Martina Castells continuava assistint a les classes de la Facultat de Medicina, on no trobà cap tipus d'actitud adversa entre els companys, com explicà el doctor Letamendi: *«que contraste entre la conducta de estos jóvenes estudiantes, liberales espontáneos, y la de no pocos redentores del país, cuyo liberalismo se conturba ante la sola imaginación que una mujer aspire a salirse de aquella histórica trilogía de la cuna, la cocina y el punto de media.»* Martina Castells va acabar els estudis a Barcelona al juny de 1881, i va haver de demanar una nova autorització per fer l'examen de llicenciatura. Una instància que no rebé resposta fins deu mesos després, una dilació extrema que la metgessa, de forma valenta i reflexiva, qualificà d'«anómala y ilegal», i argumentà que era fruit de *«la ignorancia y de la superstición»*, tal com expressava en la carta de reclamació al Ministeri d'Instrucció Pública, i en la qual anava més enllà del seu cas particular i demanava que l'autorització es fes extensiva i normalitzada *«sin distinción de sexo [...] a todo el que haya satisfecho el pago de los derechos establecidos y aprobado las asignaturas que la ley exige para obtener el título profesional.»* Una lúcida consciència personal i col·lectiva i l'expressió que s'estava negant a les dones l'accés directe a un dret que els seus companys homes exercien lliurement.

Decidí fer el doctorat, que en aquells moments solament podia cursar-se a Madrid, i va elaborar la tesi, sota la direcció del doctor Letamendi, amb el títol d'«Educación física, moral e intelectual que debe darse a la mujer para que contribuya en grado máximo a la perfección de la Humanidad», que es troba inèdita a l'Arxiu Històric de la Universitat Central de Madrid. En la memòria llegida en l'acte d'investidura com a doctora començà afirmant el seu convenciment del paper actiu que havia d'adoptar la dona i no amagà que les seves conclusions tindrien «ilustres adversarios». Féu un recorregut històric per les condicions de discriminació que havien viscut les dones i valorà positivament el canvi progressiu que s'albirava en el nostre país a remolc d'actituds més obertes a Europa i als Estats Units. Analitzà la relació entre educació i felicitat individual i col·lectiva. Considerà l'accés de les dones a l'educació com una font de progrés social i també com un factor favorable per a l'exercici de professions qualificades i, per tant, per aconseguir una independència econòmica. Pel que fa a la formació escolar de les nenes i noies, també donà una rellevància especial a la higiene, com a primeres destinatàries i com a curadores de la família, i també apuntà la importància en la formació femenina del coneixement dels principis de la física i la química, les ciències naturals, així com la dietètica i la pràctica de la gimnàstica, entre els altres continguts bàsics de lectura, escriptura i matemàtiques. La defensa de la tesi doctoral tingué lloc el 9 d'octubre de 1882. La qualificació del tribunal, format per cinc membres, fou d'aprovat per unanimitat. No volem entrar en la controvèrsia suscitada entre aquells que diuen que Martina Castells fou la primera doctora i els que diuen que ho fou Dolors Aleu. Tres dies separen l'examen de la doctora Aleu (6 d'octubre) del de la doctora Castells, una dada sense rellevància davant dos actes acadèmics de gran importància, davant dues dones d'una gran talla intel·lectual.

Aquella situació inèdita plantejà un altre llarg debat de to clarament discriminatori al Consell d'Instrucció Pública: el dret a exercir lliurement la professió. El resultat fou una indefinició total. No se les autoritzava a l'exercici en organismes públics, però tampoc no se'ls prohibia de forma taxativa l'exercici en altres àmbits. Un silenci que va permetre a les dues doctores d'exercir la professió de manera privada. La brillant carrera d'aquestes dones pioneres va suscitar controvèrsies governamentals, tot i que eren una excepció dins el món universitari. El rei Alfons XII cedí davant les fortes pressions dels membres més retrògrads de la classe mèdica i, per Reial Ordre de 16 de març de 1882, va disposar que «*se suspende en lo sucesivo la admisión de las Señoras a la Enseñanza Superior*», tot i que l'any següent una nova ordre permetia a les dones que ja estaven matriculades en instituts de batxillerat o en facultats universitàries poder continuar els estudis i obtenir el títol corresponent, però en cap altre cas. Es tractava de posar traves a l'accés de les dones a la universitat, una clara mesura dissuasiva. Però el camí estava obert i moltes dones insistiren a exercir el dret negat i des del Ministeri d'Instrucció Pública es van veure obligats a donar autoritzacions, si bé de forma unipersonal i excepcional, a diverses estudiants. Hauria d'arribar l'any 1910 perquè una dona pogués matricular-se lliurement en qualsevol estudi universitari.

Martina Castells es va casar amb Antoni Constantí i s'instal·laren a Reus, on ell tenia una plaça de metge a l'Institut Pere Mata. Junts obriren una consulta a la ciutat, on la doctora exercí com a ginecòloga i pediatra. Arran del seu embaràs va patir una greu malaltia renal que es complicà fins al punt de provocar-li la mort. Fou el dia 21 de gener de 1884. Una mort prematura, una vida truncada en plena joventut, la tràgica paradoxa d'una dona que precisament havia dedicat totes les seves capacitats a la ciència de la vida per excel·lència. La figura de Martina Castells, tot i la seva curta carrera professional, fou reconeguda públicament: La Gaceta de los Hospitales la qualificà de «*distingida sacerdotessa de Esculapio*», La Ilustración de la Mujer li va dedicar una extensa nota necrològica i la revista La Independencia Médica es va fer ressò de la notícia i lamentà aquella pèrdua perquè la jove metgessa «*tenía ante sí un futuro brillante*. >>

PUYOL TORRES, Carme, *Miralls de Lluna. Dones als espais urbans de Reus*. Ajuntament de Reus, 2008